

Meddelanden
från Svenskt
visarkiv

58

Helan går

– den andra nationalsången

Christina Mattsson

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKT VISARKIV 58

Christina Mattsson

Helan går

– *den andra nationalsången*

Svenskt visarkiv
STOCKHOLM 2026

Svenskt visarkiv/Statens musikverk

© Christina Mattsson 2026

Layout och omslag: Wille Wilhelmsson

Omslagsbild: "Halfvan går, mina herrar!". Tuschteckning av J. J. Meijer (1833–1901)

Privat ägo. Foto: Nordiska museet

Tryck: Kalmar Kuvert AB, 2026

ISBN 978-91-88957-48-1

ISSN 0081-9832

Innehåll

Inledning	5
Halvan går var först	10
Aptitsupen	17
Studentsången.....	22
Helan går i mekaniska underverk.....	26
På estraden, på grammofon, på film och i radio	29
Den berömda visan i tryck.....	33
Utbyggda varianter	36
Mötet med andra kulturer	40
En enkel text och en melodi utan stamtavla?.....	46
Med pukor och trumpeter	54
Den märkliga Helan går.....	57
Källor och litteratur	59

Inledning

HÖGST I RANG bland de svenska snapsarna står helan. Ingen snaps är mer betydelsefull än den första snapsen. Därför är visan till helan den viktigaste av alla snapsvisor.

Den i särklass mest sjungna visan till första snapsen är Helan går. Denna klassiska svenska visa hör till den poesi som inte behöver tryckas för att leva vidare från generation till generation. Den har varit så vanlig att forskarna knappast ägnat den en tanke. Följaktligen finns den bara i undantagsfall registrerad i våra traditionssamlade arkiv, trots att den är en av våra mest kända och sjungna folkvisor. Dess historia, som går att följa mer än hundrasjuttiofem år bakåt i tiden, när helan dracks till både frukost, middag och kväll, finns att söka på annat håll.¹

Författaren August Strindberg jämför Helan går med nationalsången när han förmedlar stämningen som infann sig i sällskapet Idun, när dörrarna till matsalen slogs upp på vid gavel och blickarna mötte ett bord förvandlat till smörgåsbord med brännvinsflaskor och öl:

Väggklockan slår tre. Jag skall just för första gången försöka ta på mig min överrock, när dörrarna mot matsalen slås upp på vid gavel och blicken möter ett bord, förvandlat till ett smörgåsbord med brännvinsflaskor och ett batteri ölbuteljer. Inga undanflykter hjälpa. Detta är frukosten. Alla resa sig som återuppståndna inför anblicken av denna måltid. Man sjunger före supen (eau-de-vie) nationalsången Helan går. Glädjen kommer tillbaka och alla

1 Visans historia är här kompletterad med nya uppgifter sedan jag beskrev den i *Från Helan till lilla Manasse. Den svenska snapsvisans historia* (Atlantis 2002). I boken *Helan går* (Hedemora 1989, ny bearbetad utgåva Atlantis 2002) finns mer än 150 skålvisor med texter och melodier återgivna. Formaliakommentar: i föreliggande studie sätts inte Helan går inom citationstecken vilket annars är brukligt när det gäller vistitlar. Detsamma gäller i konsekvensens namn Halvan går.

*"En skål i Idun II", etsning på papper av Anders Zorn (1860-1920), utförd 1893.
Foto: Nationalmuseum.*

närvarande bli gaskiga, barnsliga, ungdomliga. Det är en märklig syn att skåda riksantikvariern, en universitetsprofessor, teaterdirektören och en akademiledamot, förvandlade till unga pojkar, fröjda sig åt minnena av den egna ungdomen som riktiga spolingar, skålande och sjungande som galningar.²

Strindberg är inte den ende som kallat Helan går för nationalsång. Flera har använt sig av jämförelsen när man vill beskriva den andakt som präglar det sällskap som samlas kring snapsen och gemensamt stämmer in i Helan går. Själv använder Strindberg jämförelsen ännu en gång, när han skildrar den supé som brukade följa på konung Oscar II:s musikcirkel: "Nu när brännvinsglasen fyllas och monarken stämmer upp nationalsången Helan går – vilket betyder första glaslet brännvin – som upprepas i kör, börja andarna och glädjen leva upp på allvar".³ Hans kommentar är särskilt syrlig, eftersom han ansåg att konungen låg bakom åtalet mot hans roman *Giftas* 1884. Citatet skrevs ursprungligen på franska och publicerades också först i Frankrike 1886.

När Strindberg gjorde jämförelsen hade Sverige inte någon officiellt fastslagen nationalsång och har det fortfarande inte, även om "Du gamla, du fria" fyller denna funktion. Förvandlingen av Richard Dybecks skandinavistiska hymn från 1844 inleddes på 1890-talet, när nationalismen blomstrade som mest. Då slog Skansen upp portarna och svenska flaggan började bli känd hos en bredare allmänhet. Sången började man beteckna som "fosterländsk" och framföra vid högtidliga tillfällen. Men för att en nationalsång ska uppnå officiell status, juridiskt sett, krävs beslut av en lagstiftande församling, i Sveriges fall riksdagen. Trots flera motioner har riksdagens majoritet alltid sagt nej. Motivering har varit att "Du gamla, du fria" redan är förankrad i folkdjupet och att den därmed de facto är att betrakta som nationalsång.⁴

2 Strindberg 1981, s. 82 f.

3 Ibid. s. 64.

4 Se vidare Danielson & Ramsten 2013.

Kanske har avsaknaden av officiell nationalsång bidragit till att Helan går fått axla manteln. Helan går ska liksom andra nationalsånger, sjungas med vördnad och respekt, förr i tiden dessutom alltid stående, gärna i en position påminnande om givakt. Liksom nationalsången fungerar Helan går också enande. Landet, dess historia, språk och gemensamma värderingar gör oss till ett enat folk, till "svenskar". Och svenskar sjunger Helan går.

Det är högtidligheten i samband med intagandet av snapsen som gett visan alla dess olika benämningar. Att kalla den bordsbön är ett annat alternativ. Den benämningen användes i rapporteringen från Uppsalastudenternas besök på världsutställningen i Paris i början av förra seklet. Studenterna sjöng Helan går i stället för bordsbön, skrev tidningarna.⁵ Följdriktigt kan visan också kallas bordspsalm eller hymn när det så passar.⁶

Redan för mer än 150 år sedan var Helan går populärast av alla svenska visor och det ligger nära till hands att säga att den därmed var vår folksång. Helan går var den enda sång som sjöngs på motsvarande sätt som andra sjöng sina folksånger, konstaterade *Nora Stads- och Bergslags Tidning* 1884.⁷ Därför kunde signaturen Johan Hed ett femtontal år senare med viss ironi slå fast att "svenskarne äro en mycket musikalisk nation, som jag är stolt att tillhöra. De musikstycken som de mäst älska, äro Kväsarvalsen, Helan går och Ur svenska hjärtans djup".⁸ Andra skribenter, som ville slå ett slag för unison sång, beklagade att den enda enstämmiga sång som förekom var Helan går, som herrarna sjöng i korus när de visade sin entusiasm över det välordnade brännvinsbordet.⁹

Just det faktum att Helan går med sin enkla text och melodi är en visa som de flesta kan, har också inneburit att den på riktigt uppfattats som vår nationalsång. På 1890-talet lär en amerikansk tidning ha meddelat

5 Återgivet i bland annat *Nerikestidningen* 3/12 1904 och *Ansgariposten* 23/1 1905.

6 *Hemlandsposten* 30/10 1890 (bordspsalm), *Fäderneslandet* 28/12 1887 (hymn).

7 Även i *Karlstadstidningen* 6/12 1884.

8 *Karlstadstidningen* 15/9 1900.

9 *Aftonbladet* 6/10 1874, *Helsingborgs Dagblad* 19/6 1890 med flera tidningar på 1890-talet.

att svenskarnas nationalsång var Helan går som man brukade sjunga vid smörgåsbordet.¹⁰ Och *Dagens Nyheter* kunde sextio år senare berätta om den unge "Dicky" Johnson som på väg till Sverige för att lära sig svenska blev ombedd att sjunga den svenska nationalsången och då klämde i med Helan går.¹¹

Mest beryktad är nog ändå den dans som det svenska ishockeylandslaget gjorde runt Leninpalatsets ishockeyrink samtidigt som de sjöng Helan går. Bakgrunden var följande. När Sverige blivit världsmästare i ishockey i Moskva 1957, tyckte kronorna att de skulle sjunga något i segerrusets ögonblick. Typiskt svenskt så blev det Helan går. För inte kan man sjunga Stenhammars "Sverige" eller "Du gamla, du fria" när man vill ta hela världen i famn. Det blev Helan går.¹²

¹⁰ *Fäderneslandet* 21/12 1898.

¹¹ *Dagens Nyheter* (Namn och nytt) 17/6 1958.

¹² *Dagens Nyheter* 2/3 1963.

Halvan går var först

Helan går är alltså en visa som alla kan, men som ingen vet särskilt mycket om. Dess historia är helt enkelt dunkel. Det enda som finns är svaga trådar som pekar bakåt. Från senare hälften av 1800-talet finns fragment och brottstycken i sammanhang där visforskare vanligen inte letar, men sammantaget stärks bilden av en visa som var mycket välkänd och vida spridd sedan länge. Författaren och journalisten Emil Norlander anspelade på visan i revyn *Stockholmsluft* som med storartad framgång spelades på Södra teatern 1905:

Här har funnits en gammal sång,
man på den ej har tänkt en gång,
men med ens blev den populär.
Den sången den är just den här:
Helan går, sjung hopp falleralla, la, la, lej!
Helan går, sjung hopp fallerallan lej!

Den som läser Norlanders text bokstavstroget får alltså veta att Helan går var en gammal visa som blivit populär på nytt. Han citerar de två första raderna och väljer den sångbara tonarten G-dur och anger marschtempot 2/4 takt. Men för att finna ett tidigt belägg på melodin måste vi vända oss till konstmusiken.

Den 26 mars 1845 uruppfördes operetten *Modehandlerskan* på Kungl. Teatern i Stockholm. Föreställningen blev ett fiasko. Publiken gillade inte handlingen som var förlagd till Paris och den tjugofåriga modehandlerskan Suzons nipperbod. Operetten spelades bara denna första och enda gång på Stockholmsoperan och hade väl fallit helt i glömska om den inte blivit presenterad i ett tryck samma år och om upphovsmannen inte varit en tonsättare som skulle komma att räknas som en av Sveriges främsta. Idén kom nämligen från tonsättaren Franz Berwald som skapade operetten

Modehandlerskan av Franz Berwald uruppfördes på Kungl. Teatern i Stockholm den 26 mars 1845. Föreställningen blev ett fiasko trots att Halvan går förekom i operetten. Men det är inte texten som citeras utan bara den välbekanta treklängen i melodin. Originalpartitur i Musik- och teaterbiblioteket.

tillsammans med Herman Säterberg. När texten trycktes hos Elmén & Granberg kallades den "svenskt original".¹³

Redan i januari 1845 skrev den konservativa tidningen *Den Konstitutionelle* om de förunderliga saker som viskades om librettot.¹⁴ Alla medverkande skulle nämligen nysa en gång, men också nysa da capo och skulle därför utrustas med varsin liten snusdosa. Vi får också veta att melodin till Halvan går förekom i operetten och att orkestermedlemmarna sjungit med under repetitionen. Det är en upplysning som är tvärt emot den historia som säger att musikerna känt igen melodin som Helan går och inte gillat att den användes.¹⁵ Sant är däremot att premiären sköts upp hela tiden. När

¹³ Berwald 1845.

¹⁴ *Den Konstitutionelle* 21/1 1845.

¹⁵ Professor Mats Rehnberg har muntligen berättat att orkestermusikerna uttryckte sitt missnöje när de hörde frasen ur Helan går. Det är en historia som sedan fått stor spridning, men som alltså inte stämmer.

Slutorden i den nedgörande recensionen av Modehandlerskan publicerad i Stockholms Figaro den 30 mars 1845 under rubriken "Revy af den förflutna veckan".

den till sist ägde rum var publiken så otacksam att "[i]cke ens den snillrikt nog invärfde melodien Halfvan går [...] var i stånd att aflocka några bifallsyttringar", konstaterade *Stockholms Figaro* och avslutade rapporteringen med orden: "Efter Spektaklets slut inropades författaren – icke".¹⁶

Franz Berwald var en flitig kompositör och anpassade sig gärna till stilarter som publiken kände till. Han tvekade inte att använda folkliga melodier som utgångspunkt, och med lite god vilja kan man säga att Berwald verkligen citerar melodin till den berömda snapsvisan i första aktens femte scen. Men det är inte texten som citeras utan bara de första takterna i melodin. Den välbekanta treklängen kommer till användning när butiksflickorna i modehandlerskan Suzons nipperbod övar en ny tur i en kadrilj och sjunger: "Du står der och jag står här".¹⁷ Det korta melodicitatet kände alla igen som Halvan går, inget annat.

Strax därpå kom violinisten Anton Schnötzingen med egen orkester till Stockholm. Han blev under ett par årtionden en av de viktigare arrangörerna av baler och maskerader, men också av populära konserter, bland annat deltog han med en "fullstämmig instrumentalconsert" vid invigningen av Brunkebergs Casino, ett stort bal- och nöjesetablissemang i Stockholm. Schnötzingen roade sig med att använda melodin i en polka för pianoforte som han kallade Halfvan går!. Inledningen som återger dryckens kluckande följs av ett förväntansfullt recitativ. Mellandelen kallas trio, som ofta i tidens dansmusik. Att Schnötzingen hade polkan

¹⁶ *Stockholms Figaro* 30/3 1845.

¹⁷ Berwald 845, s. 13.

Schnötzingers arrangemang av Halfvan går var ett dragplåster visar en annons i Aftonbladet den 31 mars 1853.

på repertoaren framgår av många annonser i pressen. Nöjesinrättningen Novilla var först med att presentera det nya dragplåstret: "Stor instrumental-Concert. Ibland musiknumren förekommer för första gången Halfvan går. Polka (ny) af Schnötzinger".¹⁸ Inför julhandeln 1854 beskrevs polkan som en rolig bagatell på den kända melodin med en inledning som musikaliskt beskrev halvans islående.¹⁹ Att polkan var sammansatt av en känd vismelodi intygades också av andra,²⁰ och året därpå meddelades att polkan var det populäraste av Schnötzingers alla konsertnummer.²¹ Ungefär samtidigt fanns också pianonoterna till den populära polkan i handeln.²² Kort sagt fick Schnötzingers arrangemang av Halvan går stor spridning och tack vare denna hans bearbetning finns den berömda melodin belagd i sin helhet redan 1852.

När man delar något helt i två delar får man en halva, men när det gäller supar var halvan namnet på den andra supen oavsett storlek, eftersom den första i allmänhet sveptes i ett enda drag. Efter 1850 blev spetsglaset det självklara glaset för snapsen. Med en rymd på omkring 6 cl var glaset

¹⁸ *Aftonbladet* 31/3 1853.

¹⁹ *Post- och Inrikes Tidningar* 13/12 1854.

²⁰ *Svenska Tidningen* 16/12 1854.

²¹ *Post- och Inrikes Tidningar* 5/11 1855.

²² Allt enligt åtskilliga annonser i samtida press.

HALFVAN GÅR!

Polka för Pianoforte.

Inledning
Andante ma non troppo. (halfvan slår i) *à tempo.*

PIANO

pp *rall.*

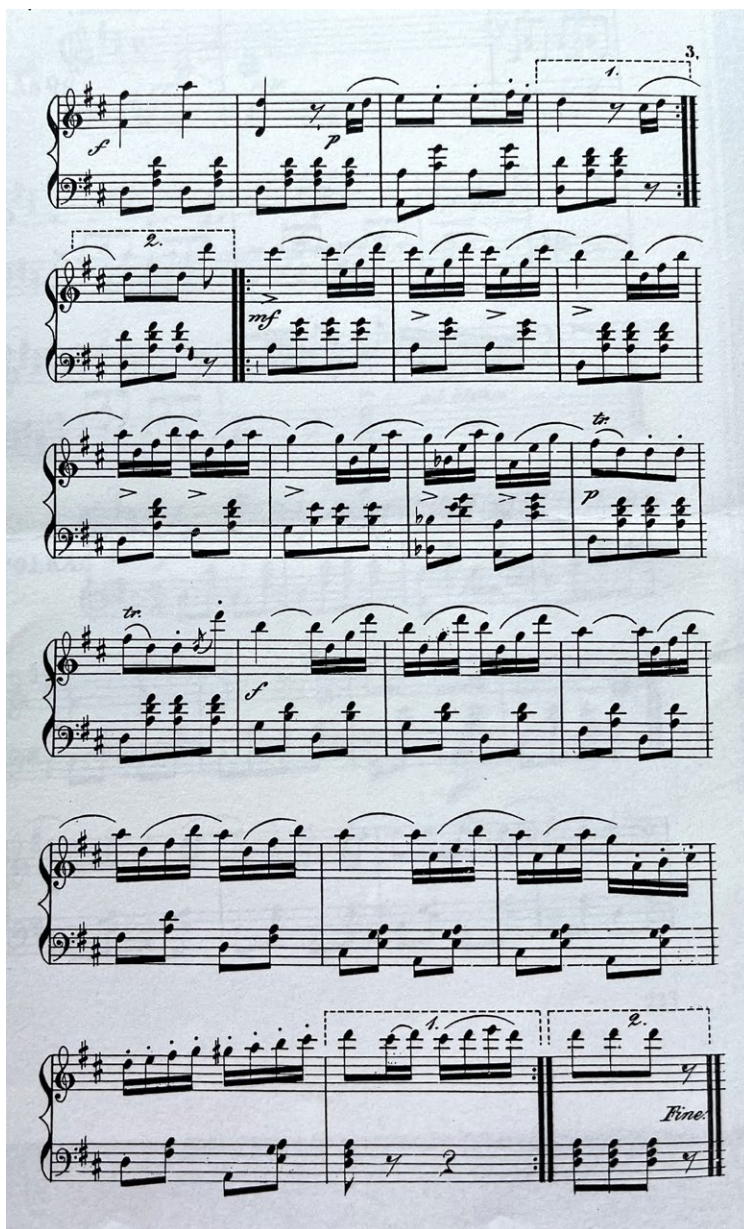
trem.

ad libitum!

POLKA

p

The musical score is written for piano and is divided into two main sections. The first section, 'Inledning' (Introduction), is in 2/4 time and marked 'Andante ma non troppo. (halfvan slår i)'. It begins with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The piano part starts with a series of chords in the right hand and single notes in the left hand, marked 'pp' (pianissimo) and 'rall.' (rallentando). The introduction concludes with a series of sixteenth-note runs in the right hand, marked 'à tempo.' (at tempo). The second section, 'POLKA', is in 2/4 time and marked 'p' (piano). It begins with a treble clef and a key signature of two sharps. The piano part features a series of chords in the right hand and single notes in the left hand, marked 'p' (piano). The polka section concludes with a series of sixteenth-note runs in the right hand, marked 'ad libitum!' (ad libitum).

Inledningen till Halfvan går! Polka för pianoforte af A. Schnötzinger op 56 Ingår i Terpsicore. Wald samling af nyaste dansmusik för pianoforte. 1856. Stockholm P. A. Huldberg Bazarn å Norrbro. Stentryck af E. W. Björkman.

lagom för en sup att tömma i ett drag. Men att tömma hela eller halva kärlet har man gjort i århundraden. I en källa från 1582, P. Erics *Musæus* 5, står det: "Wij dricka then ene then andre een heel och halff til".²³ Man drack ur allt eller man drack ur kärlet till hälften, huvudsaken var att alla drack lika mycket. Detta la också den amerikanske diplomaten William Widgery Thomas märke till: "Halfvan går, säger värden, fyllande glasen ännu en gång, fastän, med undantag af namnet, jag aldrig kunde märka någon skilnad i storlek mellan helan och halfvan".²⁴ Det förefaller som om halvan kunde annonseras utan visa, men med orden "halvan går". Så skedde redan 1834 på Westerbergs källare i Uppsala att döma av en beskrivning av Herman Bjursten: "Halfvan går, skrek en af gästerna, i det han höjde brännvinsglaset".²⁵ Att orden lika gärna kunde sjungas framgår av en annan munter skildring av studentlivet några år senare. Samstämmigt sjöng man Halvan går när man tågade in till middagen.²⁶ Året därpå, 1841, återger *Aftonbladet* följetongen "Höåknungen" av signaturen "n.", där det heter att prosten uppstämde Halfvan går och "ögonblickligt inföll karlekören, fortsättande den gamla välkända sången".²⁷ Om man får tro den senare uppgiften var Halvan går både gammal och välkänd redan på 1840-talet. Däremot skulle det dröja innan Helan går omnämns. Ett enstaka belägg finns i tidningen *Pounche* 1855. Där beskrivs det välbesökta sammanträdet i Bacchi Bildningscirkel: "De svenska folkvisorna Helan går och Rullan går sjöngs av en solokvartett".²⁸ Men varför saknas det äldre uppgifter om en första sup kallad "helan" med tillhörande visa?

Av de här exemplen, men också av andra belägg, förstår vi att det nu är dags att ompröva historieskrivningen. Det finns inga uppgifter som visar att det från början fanns en särskild visa till den första supen. Man sjöng inte orden Helan går på den berömda melodin. Fram till cirka 1850 sjöng man i stället Halvan går.

23 SAOB.

24 Thomas 1891–1892, s. 397.

25 Bjursten 1848, s. 320.

26 "Bilder ur Dårskapens Pandämonium" i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 3/6 1840.

27 *Aftonbladet* 9/6 1841 även i *Hvad har händt?* 1/11 1856.

28 *Pounsche* 1/5 1855.

Aptitsupen

Vanligen inleddes varje större måltid under 1800-talet med brännvin och smörgåsbord, en anhopning med kalla rätter, saltade eller starkt kryddade för att stimulera aptiten. Men innan man högg in på anhopningen av rätter hade man oftast retat aptiten med en särskild sup, den så kallade aptitsupen. I *Almanach för skottåhret, efter vår frälsares Christi födelse* förklaras år 1748 att man trodde att "brännvinet wässer appetiten". Förleden "aptit-" i ordet aptitsup antyder också den alldeles speciella funktion som brännvin har haft i den svenska hushållningen. När den kända engelska kvinnosakskvinnan Mary Wollstonecraft besökte Sverige vid slutet av 1700-talet noterade hon att männen och kvinnorna före varje middag och supé samlades vid ett sidobord, medan soppan kallnade, för att få aptit genom att äta bröd, smör, ost, rökt lax och sardeller och dricka brännvin till.²⁹ Denna matordning, som innebar att man allra först åt bröd och smör och därefter en huvudrätt, är känd i Sverige redan från 1500-talet. Till smöret och brödet serverades öl så länge som brännvin var en sällan nyttjad dryck, men mot slutet av 1700-talet började brännvinet sälla sig till smöret och brödet.

Både vid middagarnas gående smörgåsbord och vid andra tillfällen hade brännvinet en dominerande roll. Fortfarande på 1860-talet var brännvinsbordet ett vedertaget begrepp i det borgerliga representations- och sällskapslivet. Det fanns särskilda uppfällbara brännvinsbord som placerades invid väggen i matsalen, men det fanns ibland också särskilda brännvinsrum. Först efter snaps och tilltugg, som man intog på stående fot, flyttade man över till det dukade matbordet och avnjöt resten av måltiden sittande.

²⁹ Citerad efter G. Berg 1989, s. 58.

Aptitsupen var alltså det glas brännvin som man drack före måltiden för att väcka eller reta matlusten. Aptitsupen var den första snapsen, som följdes av en eller flera andra snapsar.

Den första supen skulle självklart tömmas i botten. Den första snapsen kallades länge bara för aptitsup, medan den andra snapsen alltid kallades halvan. Tidningen *Freja* beskriver till exempel år 1840 hur herrarna och damerna kallades till brännvinsbordet för att smörja kråset och "taga aptitsupen i helan".³⁰ Ett par år senare publicerades följetongen "Kapten Dunderbergs första och andra resa" av Charlotta Berger i *Aftonbladet*. Där sägs bland annat att: "[d]e båda bröderna först togo sig en 'aptit-sup', och sedan emellan de bastanta rätterna 'en halfva', 'en perla', och sist en 'tankställare'".³¹ En annan källa är en skrift från 1868 utgiven i kampen mot det utbredda superiet som ger följande upplysning: "Man börjar med en liten aptitsup, hvilken så småningom växer. Derefter tillkommer 'lilla halfvan', som också växer..."³²

Tydligt är att aptitsupen hade en särskild ställning. Den första supen följdes sedan i de smärre doserna "halfvan, tersen, qvarten och femton droppar" förklarade Karl Kullberg som lyckades med illusionen att vara en fransman, François Rouel, på besök i Stockholm 1844–45.³³ Alla rejäla måltider inleddes med smörgåsbord eller en så kallad smörgåsbricka med ett större eller mindre antal assietter med varjehanda kalla och varma rätter. Där fanns stekt portugisisk lök och kastanjer jämte kalla kött- och fiskrätter; kalvstek, tunga, skinka, ansjovis, sill, kall fågel, kall, stekt fisk, rökt eller inkokt lax förutom en mängd andra anrättningar, majonnäs, aladåber och små, varma rätter. Smörgåsbordet ingick så till den grad i svenska folkets vanor att *Illustrerad kokbok för hemmet* år 1913 fann det nästan lönlöst att försöka lansera fina soppor och delikata varmrätter så länge smörgåsbordet med tillhörande supar fortsatte att fördärva smaken.³⁴

³⁰ *Freja* 29/5 1840.

³¹ *Aftonbladet* 29/11 1841.

³² Ekenstam 1868, s. 7.

³³ Rouel 1847, s. 38 f. Även som följetong i *Aftonbladet* 1847.

³⁴ *Norden* 1913, s. 86, s. 18.

"Mina herrar! Supen kallnar!". Teckning av Fritz von Dardel (1817–1901). Privat ägo.
Foto: Nordiska museet.

Aptitsupen togs på stående fot. Den hade helande och hälsobringande effekt och någon sång var det knappast tal om. Men när brännvinsbordet så småningom övergavs och smårätterna flyttades till sittande bord förlorade aptitsupen sitt gamla namn och blev helt enkelt helan, som sedan fick inleda alla bättre sammankomster. På 1870-talet kunde en bröllopsmiddag inledas med en aptitsup först sedan alla äntligen satt till bords.³⁵

Att man förr i tiden stod när man drack de första suparna, kan kanske också förklara varför vissa beskrivningar säger att man ska gå när man sjunger Halvan går. I ett av exemplen ovan sjöng man visan samtidigt som man tågade in till middagen. Förutsättningen tycks ha varit att man tog aptitsupen – möjligen också andra supar – stående vid brännvinsbordet, men när det dukade middagsbordet kallade, förflyttade man sig under anropet/sången av Halvan går. Till en början bestod vistexten kanske bara av den enda uppmuntrande raden "Halvan går, sjung hopp faderallan lej", som så småningom förlängdes med raden "och den som inte helan tar, han heller inte halvan får". En ganska naturlig fortsättning om aptitsupen i form av "helan" redan hade druckits vid brännvinsbordet.

Förändringen, som innebar att man började sjunga Helan går, som introduktion till den första snapsen vid det dukade bordet, skedde förstās efter hand. Brännvinsborden ersattes av middagssittningar med snapsglas placerade vid varje kuvert. Vistexten anpassades helt enkelt efter nya seder. Länge användes både Helan gr och Halvan gr omväxlande och var lika populära när det begav sig. En sökning på Halvan gr i de digitaliserade dagstidningarna från senare delen av 1800-talet ger nämligen åtskilliga träffar, många dessutom i samma kontext som Helan gr.

Traditioner omvandlas gradvis och sker inte i ett slag. I skildringar från 1800-talets senare hälft berättas om hur Helan gr fortfarande sjöngs på stående fot oavsett om tillställningen skedde privat eller på lokal.³⁶ Struparna klarades fr den korta och alltid med entusiastiskt bifall mottagna sången. Visan sjöngs på svensexor, nationella hgtidsfester och var obligatorisk på

35 Hofberg 1878, s. 159.

36 Exempel finns i *Carlscrona Weckoblad* 6/12 1871 med flera tidningar.

nationssexor och andra efterspel. I Göteborg hade Stora teatern utrustats med palmer och andra gröna dekorationer, till och med värmeapparaten hade börjat fungera, rapporterade *Göteborgs Aftonblad* och fortsatte: "Hade man tur fick man höra Helan går sjungen vid smörgåsbordet av herrarna Ullman, Carlander med flera som där hade sin dagliga spis".³⁷

Många uttryckte under 1800-talet sin oro över att den enda enstämiga sång som sjöngs var visorna till helan eller halvan.³⁸ Men det finns historier där halvan inte kan bytas ut mot helan, som i den om dansken som blev glad över att höra Halvan går. Han hade nämligen en son som hette Halfvdan och trodde att visan hyllade denne.³⁹ Inte heller i följande notis publicerad i flera tidningar på 1880-talet kan halvan bytas ut mot helan: "Halvan går, påstås en arbetare i onsdagskväll ha sjungit, då han hemkom rusig och körde sin äkta hälft på dörren. Hon begav sig genast i väg till Ronneby där hon lär ha en syster."⁴⁰

37 *Göteborgs Aftonblad* 22 /11 1902.

38 *Aftonbladet* 10/6 1874.

39 *Dagens Nyheter* 14/8 1878.

40 *Karlshamns Allehanda* 17/12 1884 med flera tidningar.

Studentsången

Brännvisbordet var till en början en borgerlig anrättning som saknades hos allmogen, men från mitten av 1800-talet befolkades studentstäderna av män från olika samhällsklasser. De tog med sig vanan att sjunga till snapsen vidare ut i samhället. Det är också i skildringar och beskrivningar av 1800-talets studentår som vi möter orden till Helan går en av de första gångerna. Av rapporter från Uppsala Student-Corps sångarförening vid festen i Kristianstads Tivoli 19 aug 1867 får vi nämligen veta att "lilla supen beledsagades med Helan går..."⁴¹ Studentsången bidrog till att snapsvisesjungandet erövrade landet och blev ett allmänt borgerligt skick.

En särskild studentsångstradition växte först fram i Uppsala, där studenternas körsång hade en mera självständig roll i det akademiska festlivet. Studentkörer som Allmänna Sången, Lunds Studentsångförening och Orphei Drängar förde så småningom med sig en våg av allmänna manskörsföreningar utanför studenternas led. Studentkonserter, sångarfärder och populära text- och notutgåvor ökade det allmänna intresset för studentsångens fyrstämmiga körsång.⁴² Den manliga kvartettsången fick stor betydelse i de borgerliga hemmen, där kvartettsjungande studenter blev ett uppskattat inslag i salongerna. Det var så kallade "matsångare", som utförde alla sånger vid officiella middagar.

Gustaf Meyer exerceerade studentbevärning i Uppsala år 1869. Studenterna bildade på den tiden egna kompanier. De använde inte uniform utan var klädda i civila kläder och bar studentmössor. Varje morgon pågick exercisen i Botaniska trädgården fram till klockan nio. Då var det dags för frukost

⁴¹ *Kristianstadsbladet* 21/8 1867.

⁴² Huvudarbetet om studentsångens viktiga plats i 1800-talets samhällsliv är doktorsavhandlingen *Ljusets riddersvakt* av Leif Jonsson.

"Vårfest i Uppsala". Pennteckning med svartkrita av Anders Forsberg (1871-1914). Uppsala universitetsbibliotek. Foto: Carolina rediviva.

bestående av smörgåsar med öl och brännvin, allt uppdukat på särskilda bord ute i Carolinaparken.

Enligt tidens sed togs många supar. Studentbeväringarna tågade runt kring borden och sjöng för helan, halvan, tersen, ibland även för kvarten. Rangordningen dem emellan iakttogs med största noggrannhet, och man började alltid med Helan går. Så här lød texten enligt Gustaf Meyer:⁴³

43 Meyer 1930, s. 71.

Helan går!

Den som inte helan tar,
han ej heller halvan får.

Får man tro Gustaf Meyer så tågade man helt enkelt runt bordet samtidigt som man sjöng för helan, halvan och tersen. Varje sup hade sin särskilda sång på en given melodi, och uppenbarligen sjöng alla samtidigt. Sällan såg man någon skolka från de tre första glasen, skriver Meyer, däremot togs kvarten och kvinten "ad libitum".

Vi vet inte om det var fråga om enstämmig eller flerstämmig körsång. Kanske sjöngs Helan går unisont och den därpå följande visan fyrstämmigt. För detta talar nämligen det faktum att melodin till den visa som Meyer och hans exarcerande kamrater sjöng till halvan fanns på studentsångarnas repertoar. Snapsvisan "Hur länge skall på borden" travesterar nämligen Gunnar Wennerbergs marsch "Hur länge skall i Norden", som stod på studentsångarnas program från 1854. Travesteringen, som gjordes senast under 1860-talet, möjligen redan under 1850-talet, har idag blivit mer känd än förlagan. Även om visan hörts utanför studentleden, så är det fortfarande studentsångarna som helst sjunger den – alltid då i fyra stämmor i enlighet med Wennerbergs ursprungliga arrangemang.⁴⁴

Oupplöslig gåta. Studenten (dagen efter, för sig): Det är då för märkvärdigt — alltid kommer jag ibåg att nationsssexorna börjas med "helan går", men hur de slutas, det har jag aldrig lyckats komma på det klara med.

Många historier har berättats om den populäraste bland snapsvisor, som den här publicerad i Smålands Postens veckoblad den 11 december 1884.

41 Mattsson 2002b, nr 135.

Än idag sjunger Uppsalasångarna visan till första snapsen vid sittande bord, trots att texten handlar om halvan. Man förutsätter nämligen att första snapsen, helan eller aptitsupen om man så vill, har tagits redan före festen. Stockholmssångarna däremot, sjunger visan till andra snapsen, sedan man traditionsenligt inlett med Helan går.

Såväl Helan går som "Hur länge skall på borden" var obligatoriska och officiella snapsvisor, inte minst under studentmötet 1875 och vid frukostarna längs färdvägen i Sverige under Uppsalasångarnas resa till Paris år 1878.⁴⁵ Pressen ville gärna göra gällande att det var en gammal studentsed att ge matsignal med Helan går innan man grepsig an bordets rikedomar,⁴⁶ men som vi sett var i själva verket Halvan går den fungerande signalen i gamla tider.

1800-talets studentliv kan sammanfattas av en "oupplöslig gåta" publicerad i flera samtida tidningar och som formuleras av en bakfull student: "Det är då för märkvärdigt – alltid kommer jag ihåg att nationssexorna börjas med 'helan går', men hur de slutas, det har jag aldrig lyckats komma på det klara med."⁴⁷

45 Jonsson 1990, s. 189, *Kristianstadsbladet* 21/8 1867 med flera tidningar.

46 *Vestmanlands läns tidning* 8/7 1873, *Gefleposten* 11/9 1877.

47 *Smålandspostens veckoblad* 12/11 1884.

Helan går i mekaniska underverk

En central plats i dukningen på det stora smörgåsbordet hade den stora brännvinskantinen, vanligen av silver med utrymmen och kranar för olika brännvins sorter. Men bordet kunde också prydas med brännvinskaraffer som spelade den berömda snapsvisan. En sådan pryddlig och självspelande kristallkaraff ska ha funnits på Stadshotellet i Säter. Repertoaren var mycket begränsad, meddelade tidningarna, endast detta nummer spelades, men till melodin kunde även sjungas halvan, tersen och kvarten.⁴⁸

Det var fullt möjligt för var och en som så önskade att själv skaffa sig en karaff med spelverk. Första gången sådana brännvinskaraffer annonserades tycks ha varit 1884 då flera tidningar saluförde den fantastiska tingesten. De slipade karafferna såldes hos Bengt Dahlgren & Co med butik på Arsenalsgatan no 1 i Stockholm till en kostnad av 20 kr, något som Dahlgren annonserade mycket flitigt med början i december 1884.⁴⁹ *Svenska Dagbladet* berättade i notisform att man tack vare dessa brännvinskaraffer slapp hyra in en kostsam sångkvartett som skulle sjunga visan. Sannolikt, skrev tidningen, kan samma karaff köra Halvan går.⁵⁰ Slipade brännvinskaraffer med speldosor som spelade Helan går annonserades återkommande i tidningarna från 1880-talet och framåt och bör ha blivit en försäljningsframgång. Än idag händer det nämligen att sådana brännvinskaraffer dyker upp på auktionerna. Själva speldosan sitter i botten på flaskan och skruvas upp med en nyckel.

På 1950-talet kom en ny annonsväg. Inledningsvis sökte signaturen Helan går agenter som skulle sälja "den spelande flaskan".⁵¹ Karaffen hade

48 *Smålands Posten* 3/4 1886, *Östgötakuriren* 6/4 1886 med flera tidningar.

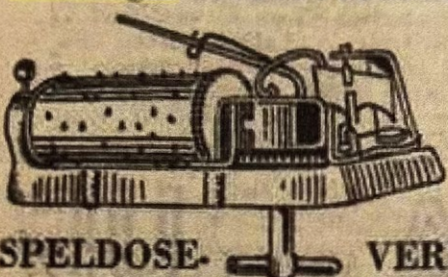
49 *Aftonbladet* 17/12 1884 i *Nya Dagligt Allehanda* samma dag och därefter i *Figaro*, *Dagens Nyheter* med flera tidningar.

50 *Svenska Dagbladet* 14/12 1885.

51 *Dagens Nyheter* 10/11 1953.

SÄLJES

Helan går

SPELDOSE. VERK

lämpiligt att mont. i brännvinsflaskor, dosa ell. dyl. Schweiziskt kvalitetsarbete, självspejande, mått 50×45×15 mm.

Pris endast 10: 50

Komplett med alla mont. delar.

IMPORTFIRMA SIGFRID ENGE,
Box 71, Johanneshov. Tel. 49 92 20.

Sänd mot postförskott st. speldoseverk "Helan går" à kr. 10: 50.

Namn:

Bostad:

Postadr.: **DN**

Fortfarande på 1950-talet annonserades karaffer och speldoseverk med Helan går. Annons i Dagens Nyheter den 27 januari 1952.

ett äkta schweiziskt spelverk inmonterat i botten och var så konstruerat att den började spela när man lyfte flaskan och slutade spela när man satte ner den igen. Karaffen var en svensk kvalitetsprodukt i blågrönt glas med vacker propp, lovade annonsen.⁵² Det fanns dessutom speldosor som man själv kunde fästa på flaskan. De passade nämligen alla Systembuteljer.

Mekaniska underverk har förstås inbjudit till roliga historier, framför allt när speldosorna fortfarande var en stor nyhet. En handlar om nykterhetsivraren som av misstag tog en karaff i tron att det var vatten och började halsa ur flaskan som genast spelade Helan går.⁵³ En annan handlar om en gammal dam med nedsatt syn, som använde en psalmbok av stort format:

⁵² Dagens Nyheter 13/1 1952.

⁵³ Arbetet 16/3 1898.

Bränvinskaraffer, slipade och prydliga med musik.
"Helan går"!!
 Pris 20 *Kronor*, emballage inberäknadt, sändes mot efterkräff.
Bengt Dahlgren & C:ni,
 (Allm. A.-B. X 1) 3281 Arsenalsgatan 1. Stockholm.

Helan går!!!
Pris: 15 kr. Eleganta slipade **Bränvinskaraffer** spelande **Helan går!** finnas hos **Bengt Dahlgrens Aktiebolag,** Stockholm, Arsenalsgatan 1. Sändas mot efterkräff med frött emballage. (7802)

Exempel på två av ett otal annonser för brännvinskaraffer som spelade "Helan går". Den övre ur Västernorrlands Allehanda den 19 december 1884, den undre ur Aftonbladet den 12 december 1888.

På väg till kyrkan tittade hon in hos några bekanta och råkade vid avskedet få med sig en liten speldosa i stället för psalmboken. Under gudstjänsten sökte hon öppna sin psalmbok då till hennes och församlingens häpnad de kända tonerna av Helan går fulla och klara strömmad ut i kyrkan.⁵⁴

Bland kuriositeterna kan läggas talmaskinen Ove. Den utvecklades på 1950-talet vid Tekniska högskolan i arbetet med syntetiskt tal. Talmaskinen Ove kunde förstås sjunga Helan går redan från allra första början.⁵⁵

⁵⁴ *Allehanda för folket* 14/1 1887 med flera tidningar.

⁵⁵ *Dagens Nyheter* 5/10 1957.

På estraden, på grammofon, på film och i radio

Gärna tänker vi oss att Helan går är en visa med den givna funktionen att sjungas strax innan snapsen ska drickas, men så behöver det inte alltid vara. Redan 1906 sjöng tenorsångaren Calle Gentzel in "Helan, halfvan och tersen"⁵⁶ på det tyska skivmärket Favorite Record, något som var naturligt för en sångare som varit med och grundat Stockholms studentsångare. Som sångarbroder visste han att snapsvisorerna hade ett annat underhållningsvärde än att bara fungera som snapsvisor. Att studentsångarna gärna framförde Helan går vet vi också, men att storsångaren Enrico Caruso hade den på repertoaren kan förefalla överraskande. Men i maj 1919 kom Caruso med luftexpressen från London för ett första gästuppträdande på Berns där han sjöng Helan går som en av flera populära sånger tillsammans med eget operasällskap.⁵⁷ Helan går har alltså haft en plats på estraderna, hur underligt det än kan förefalla.

Redan på hösten 1878 hade de första upptagningarna på Edisons fonograf gjorts i Sverige, och 1890 fanns vaxcylindrar med kända artister. År 1900 sjöng etnografen och sångaren Hjalmar Stolpe in Helan går på en fonografcylinder inspelad hos sällskapet Idun i Stockholm. Han hade god sångröst och hade bland annat framträtt med Orphei Drängar och hovkapellet. "När sinnet var soligt", skriver hans biograf, "deltog han gärna i sällskapslivet, älskade det goda bordet och franska vinet samt cigarren".⁵⁸

Efter sekelskiftet 1900 hade nymodigheten grammofon fått allt större spridning. Den första grammofoninspelningen gjordes 1899. Upplagorna var till en början blygsamma, men artister som John Forsell och Ernst

56 Möjligen är snapsvisan identisk med en visa som under samma titel publicerats 1854 i visboken *Vid bålen*.

57 *Dagens Nyheter* 31/5 1919.

58 *Svenskt biografiskt lexikon*.

Grammofonartisten August Svensson sjöng år 1908 in en variant av Helan går ur Emil Norlanders revy Stockholmsluft. Skivmärke Victor.

Rolf bidrog till ökad försäljning. Man valde att spela in en bred repertoar av musik utifrån de förväntningar man trodde att publiken hade. Som nämnts sjöng tenorsångaren Gentzel in "Helan, halfvan och tersen" på grammofon år 1906. Ett par år senare, sannolikt 1910, samlade ett annat tyskt skivmärke, Beka, en anonym skara till en solokvartett för inspelningen av "Helan och Halfan". I maj 1914 gjordes ännu en inspelning av Helan går som

gavs ut ett drygt år senare på det franska skivmärket Pathé eller Pathéfon. Det var en samling anonyma herrar som sjöng till pianoackompanjemang under namnet Pathékvartetten.⁵⁹ Fortfarande hade den berömda visan inte förekommit i någon tryckt visbok.

Fram till 1950 var den gamla 78-varvsskivan den förhärskande skivtypen. Shellackmaterialet, som skivan tillverkades av, var bräckligt och speltiden begränsad till omkring tre minuter för en skivsida. Skivorna graverades direkt och inspelningen måste klaras av utan fel, annars fick man göra om alltihop. Att sjunga en snapsvisa tar inte många sekunder. Man fyllde 78-varvsskivans speltid genom att spränga in visorna i tablåer kring smörgåsbordet eller kräftkalaset eller genom att samla dem till nubbepotpurrier. Med undantag för de äldsta grammofoninspelningarna av Helan går så har man med förkärlek valt snapsvisor som var ganska nya då inspelningarna gjordes.⁶⁰ Det var de folkkära artisterna, hämtade från bondkomikerestrader, folklustspelen, revyerna och filmen, som fick svara för sången och talet mellan visorna. Därmed kan man förmoda att också försäljningen var garanterad.⁶¹

Ur kundens perspektiv är det svårare att förstå vad dessa inspelningar hade för syfte. Fungerade nubbepotpurrierna som underhållning eller spelades skivorna när det blev dags att ta en snaps på riktigt?

Det har onekligen druckits en hel del snapsar och sjungits motsvarande mängd snapsvisor i svenska filmer. Helan går, som sjungs i drygt ett 40-tal av de filmer som finns förtecknade i Svensk filmdatabas, kunde också användas, inte bara i miljöskapande sammanhang utan också i marknadsföringen. Emil Norlanders revy *Den förgyllda lergöken* hade spelats minst 1 500 gånger innan den presenterades för biopubliken 1924.⁶² När föreställningen annonserades fanns också upplysningen om musiken som

59 Liliedahl 1987, s. 35, s. 485.

60 Fler uppgifter om snapsvisor på skiva finns i Mattsson 2002a, s. 147 ff.

61 Svensk mediedatabas förtecknar ytterligare grammofonutgåvor där Helan går ingår.

62 Det är Norlanders egen uppskattning i hans *Rännstensungar och storborgare* 1924, s. 294.

hördes i filmen: "Kommer mången att i detta jazzens tidevarv njuta av gamla hederliga melodierna: Känner du Fia Jansson.... Kovan kommer.... Helan går."⁶³

Radiotjänst kom i gång med sina sändningar 1925 och förmodligen fanns Helan går med redan i de första årens utbud. Men så länge som radion bara hade en enda kanal kan vi räkna med att de återutsändningar av visan som eventuellt gjordes, skedde under de mest ordnade former och då som arrangemang för kör eller instrumentering för orkester. Även sedan den städade musikradiokanalen P2 börjat sina sändningar 1966 dröjde det innan Helan går fick klinga fritt och då bara i sammanhang där visan sattes in i ett kulturhistoriskt ramverk. Detsamma gällde förstås visans förekomst i Sveriges Television.

63 *Dagens Nyheter* 15/9 1924.

Den berömda visan i tryck

I Sverige kan tryckta visböcker räkna sin historia från första hälften av 1800-talet, men det dröjde innan snapsvisorna fick sin särskilda avdelning.⁶⁴ Då hade det redan blivit ett nytt århundrade och studenterna hade börjat samla in och trycka egna sångböcker.

Den första svenska studentsångboken av betydelse trycktes 1918 och hette *Skogis-visor*, sammanställd och utgiven av Skogshögskolan i Stockholm. Utgivningen hade förberetts genom ett upprop bland studenterna då man frågat efter visor som sjungits gemensamt på klubbafnarna. Men Helan går finns inte med i urvalet. Den finns överhuvudtaget inte återgiven i någon av de äldsta studentsångböckerna. Studenterna behövde nämligen inte någon tryckt förlaga av den berömda visan, den sjöngs i alla fall. I den lilla skriften *De akademiska dryckessederna*, som är en vidräkning med studenternas alkoholvanor, konstaterar e.o. hovrättsnotarien Axel Axelman: "Vid gaskerna i Uppsala sjunger man emellertid ofta även visor, som icke intagits i vishäftena; man kan dem utantill, och de äro i varje fall så lätta att lära. Jag anför som exempel den, som man ibland inom studentkretsar på skämt får höra kallas 'nationalsången'. Den torde lyda så här: Helan går!"⁶⁵

Utgivningen av den finlandssvenska *Pärulan* var den första svenskspråkiga snapsvisesamlingen i sitt slag. Den trycktes i Helsingfors 1927 och var den första visboken utanför studentleden som innehöll snapsvisor. Den inspirerade snabbt till andra liknande samlingar. I undertiteln – "Hyllad i trettioåtta ur glömskan framdragna sånger" – betonas att visorna är hämtade ur traditionen. Och mycket riktigt, samlingen öppnar med att trycka hela texten till Helan går. Häftet gavs ut som en reaktion mot det finska alkoholförbudet som införts 1919, då spritdrycker och vin förbjöds.

64 En genomgång av tryckta visböcker finns i Mattsson 2022.

65 Axelman 1930.

h E L A N G Å R

Helan går,
sjung hoppfarallallallej!
helan går,
sjung hoppfarallallallej!
Den, som inte helan tar,
han ej heller halvan får.
Helan går!
Sjung hoppfarallallallej!

En ålderdomlig ritual föreskrev, att helan skulle tagas efter nästsista versradens »Helan går!» Som uttryck för den stegrade livslust man erfor efter helans undfående sjöng man därpå med stor glättighet »Sjung hoppfarallallallej!»

Pärulan som trycktes i Helsingfors 1927 var den första visboken utanför studentleden och den första som tryckte hela texten till Helan går.

Den förbjudna snapsen blev i ett slag attraktiv och spänningen höjdes om preludiet utgjordes av en bra snapsvisa. I Sverige däremot, där det aldrig har rått totalförbud, dröjde det innan tryckta snapsvisor förekom i någon större omfattning.

Den första svenska utgåvan med snapsvisor trycktes i Stockholm 1929 och hade smutstiteln "Populära nubbsvisor på kända melodier". Samtliga texter är också försedda med melodiangivelser, och urvalet inleds med Helan går. Visorna är häftade i pärmar förvillande lika en motboks. Det var under en tid när motboken höll sitt grepp om svenska folket och skulle så göra i ytterligare många år. Sångboksutgivarna var inte sena att utnyttja situationen, och åtskilliga snapsvisesamlingar presenterades i motbokspärmar.

Med tiden blev det vanligt att böckerna kopplades samman med fonogramutgivning – en ytterligare försäkran om att marknaden skulle bli väl tillgodosedd. *Sjung och drick* är namnet på såväl en visbok som en grammofonskiva. Utgivaren Calle Möller gjorde sig känd som "storljugare" när han drog skrönor i radio. Till yrket var han direktör i Aug. Hoffmans pianofabrik. Som flitig vissångare och vissamlare publicerade han 1933 visboken *Sjung och drick*. Han spelade också in 36 skivsidor, däribland en skiva med samma namn som boken (Scala, även på Odeon). Inspelningarna gjordes i juli 1937 till Einar Groths orkester. Visorna är ett urval ur boken och detta är antagligen första gången som en tryckt utgåva med snaps- och dryckesvisor får en uppföljare i form av en grammofonskiva. I urvalet, som har undertiteln "Potpurri över glada nubbevisor", finns också Helan går som inleder potpurriet men som ansågs överflödigt att återge i tryck.

Gemensamt för snapsviseböckernas snart hundraåriga utgivning – den första svenskspråkiga kom som sagt 1927 – är det enkla utförandet. Innehållet är traditionellt i den bemärkelsen att visorna, både de äldre och de yngre, har levt i den muntliga traditionen längre eller kortare tid innan de samlats in från olika håll för tryckning. Gemensamt för dem alla är att Helan går sällan finns i tryck. För den som söker visans historia är det således glest med belägg i arkiven och i litteraturen. Visan finns knappast upptecknad efter muntlig tradition, och när den förekommer i tryck är det i stället de varianter som presenteras med fonetisk stavning i "italiensk" eller "engelsk" version.

Utbyggda varianter

Helan går kan också inledas med en helt annan visa. Till de särskilt populära och påbyggda versionerna hör "En liten fågel satt en gång" som ursprungligen är en romans skriven av Göran Möller till en text av Mathilda Langlét, publicerad första gången 1878. Den här utbyggda versionen har varit synnerligen populär och har tryckts i studentsångböcker och snapsvisesamlingar sedan 1910-talet. Våldigt ofta är melodin till den inledande strofen återgiven, men så snart som det blir dags att klämma i med Helan går räcker det med första raden av den berömda visan, resten kan alla utantill. Först ut att trycka den här inledningen var *Skogis-visor* 1918. Två år senare, i september 1920, sjöng den berömde grammofonartisten August Svensson in samma visa på grammofonskiva.⁶⁶

Men det finns också andra visor som i undantagsfall får inleda Helan går. I den visbok som kom 1928 och som har sin titel *Helan går* efter vår huvudvisa, föreslås följande inledande ord med vidhängande melodi:

(solo) Till skogs en liten fågel flög,
från sommar-himlen blå och hög.
Den sjöng (kör): Helan går, jung ...

Flera exempel finns på visor som kan inleda, men dessa har blivit kortlivade i traditionen och oftast stannat inom de visbokspärmar där de först presenterades. Även den i skillingtryck så populära Hjalmar och Hulda kan bilda upptakt till Helan går ("På blomsterklädd kulle satt Hjalmar

66 Därefter har visan tryckts om och om igen i en rad studentsångböcker. Sånginstruktion förekommer i ett enda fall, då det sägs att den efterföljande Helan går ska "sjunges törstigt", allt enligt *Carminum Liber* 1929.

*"Halfvan går, mina herrar!". Tuschteckning av J. J. Meijer (1833–1901). Privat ägo:
Foto: Nordiska museet.*

och kvad: Helan går..."), liksom naturligtvis Kungssången: "Ur svenska hjärtans djup en gång en samfälld och en enkel sång: Helan går..."⁶⁷

En alldeles särskild tradition har utbildats kring Halvan går, som låter visan introduceras av en kort berättelse. Följande historia är berättad av före detta regementsläkaren professor Fritz Ask i Lund vid officersmiddagen på Revingehed 1915. Den skickades in till Sveriges Radio i samband med en stor folkvisetävling 1949 och hade då rubriken "En gammal visa med inledande ord".⁶⁸

67 Båda återgivna i *Motbok* 1937.

68 SVA acc nr 275:A91:123.

Förr i tiden fanns ett yrke som kallades svärdfejare. Numera kallas det vapensmeder eller tyghantverkare. I Sverige och Norge fanns på denna tid två stycken svärdfejare som voro mycket beryktade för sina skarpa och hållbara svärd. Konungarna i ovannämnda länder, fingo höra talas om dessa båda mannar, varför den svenske kungen beställde ett svärd av den norske svärdfejaren och den norske kungen ett av den svenske svärdfejaren. Då de båda svärdfejarna fingo sina svärd färdiga gingo de till respektive länder, för att till konungarna överlämna de nya svärderna. Den svenske svärdfejaren till Norge och den norske svärdfejaren till Sverige. Nu slumpade det sig så att de båda möttes på Kölen. Där kom de båda svärdfejarna i dispyt om vilket svärd som var skarpast. Vid vägen stod en stor och vacker ek. Svensken drog sitt svärd ur skidan och högg av en armstjock gren av trädet, därvid menade han att hans svärd var skarpast. Norrmannen blev häröver mycket förtörnad och drog sitt svärd och klöv svensken från hjässan till fotabjället. Den ena halvan föll i diket, den andra halvan gick mot Norge och sjöng: "Halvan går, sjung".

Berättelsen finns i flera varianter. Vägen mellan Norge och Sverige, där händelsen ska ha utspelats, ersattes redan på 1920-talet i några varianter av en landsväg i största allmänhet. Då är det inte heller två svärdfejare med kungliga uppdrag som möts, i stället är det en landsknekt och en munk som inte vill vika undan.⁶⁹

Ännu en variant finns i *Teknisternas sångbok* från 1931. Nu är det två riddare som möts på en bro. Dialogen har utvecklats och den som ska återberätta historien, som nu dessutom har inslag av tyska, kan spela ut hela sitt register. Att riddaren med ett enda svärdshugg klyvs i tre (sic!) delar får väl skrivas på magins konto:

69 *Helan går* 1928.

Två riddare gingo längs en älv, den ene jenseits des Stromes, den andre dies-seits des Stromes. Bägge ville de över till andra sidan. De möttes på en bro, nästan ännu blott en liten spång. "Ej viker jag åt sidan", sade den ene. "Platt intet jag heller", replikerade den andre raskt. "Då hugger jag dig sönder och samman", återtog den ene. "Sapristi, mitt svärd biter bättre än ditt!". – "Platt nej", gensvarade den ene och klöv i detsamma en förbiilande ek från kronan till roten. Då höjde den andre riddaren sitt svärd och klöv den förste riddaren från hjässan till fotabjället. Den ena halvan föll till höger i strömmen, den andra halvan till vänster, medan den tredje halvan raskt vandrade bron fram, sjungandes: "Halvan går, sjung".

Också Halvan går kan inledas med en helt annan visa. Effekten blir över-raskande när man inleder med välkända ord av Evert Taube:

På promenaden i Barcelona stad
gick jag en dag i solen så nöjd och glad
och vid min sida: Halvan går, sjung ...

Andra snapsvisor kan också duga som introduktion. Många snapsvisor har diktats på den gångmelodi som Olof Thuman använde till "Vi gå över daggstänkta berg". Flera har kommit att tillhöra de allra populäraste i sin genre. I samlingar med snapsvisor från 1940-talet finns följande som ibland ska följas av Halvan går:

Det var en gång en hel-angora-katt, fallera,
som älskade en vanlig bonna-katt, fallera,
och följen blev en jamare,
fast den var mycket tamare,
för den var blott en halv-angora-katt, fallera.
Halvan går, sjung ...

Mötet med andra kulturer

Att första mötet med denna svenska visa kan vara omtumlande för utlänningar har flera vittnat om. Finländaren Arvid Järnefelt låter sin mor, den petersburgska Elisabet Clodt von Jürgensburg, berätta om sina intryck då hon för första gången konfronteras med de finlandssvenska dryckesvanorna. Många detaljer i berättelsen är naturligtvis efterkonstruktioner, men man kanske ändå kan förmoda att Helan går tett sig tillräckligt exotisk för att stanna i minnet och att visan var väletablerad i storfurstendömet Finland redan på 1850-talet:

Äntligen öppnades dörrarna till matsalen och bugande bad lagmanskan oss stiga fram till bordet. [...] De smakade först litet på anrättningarna och jag följde deras exempel. Därpå fylldes små spetsglas med en klar vätska och envar av herrarna fattade ett glas, men ingen drack. Däremot började någon sjunga, och nu förstod jag att detta var ett skämt, ty sången var inte någon riktig sång, utan en uppsluppen och bullrande slagdänga, dock med strängt markerad takt, och jag kunde inte urskilja mer än ett enda ord, helan går, upprepat i olika rytmer. Alla stämde in i sången och plötsligt – bats! – kastade alla supen i munnen. Jag brast ut i gapskratt, men Alexander höjde på ögonbrynen åt mig, vilket tycktes vara ett hemligt tecken till mig, då jag bröt mot landets seder.⁷⁰

Än mer känt blev resultatet av tonsättaren Franz Lehárs möte med Helan går. Valskungen hade gästat Stockholm 1936 i samband med uppförandet av Greven av Luxemburg och blivit bjuden på kräfter och brännvin. Han hörde då en svensk sång som avsjöngs med största allvar i stram givakt och som

70 Järnefelt 1929, s. 217 f. Tack till Mikael Falk, Uppsala, som gjort mig uppmärksam på citatet.

berörde honom starkt. Någon hade föreslagit att melodin skulle kunna bli ledmotiv i en operett i svensk miljö. Hemkommen till Wien vände han sig därför till den svenska beskickningen med en förfrågan. Journalisten Elsa Björkman-Goldschmidt, som var närvarande på ambassaden, har berättat hur man provade med alla möjliga sånger – nationalsången, kungssången och andra högstämmda nationella sånger – innan man till sist kom fram till den sång tonsättaren hade drabbats av under sitt Sverigebesök. Mitt på ljusa dagen fick man så på nykter fot avsjunga Helan går inför den förtjuste Franz Lehár.⁷¹ Någon operett blev det dock inte, däremot skrev Lehár fem variationer på Helan går för olika sinnesstämningar tillägnade *Dagens Nyheters* läsare och publicerade i tidningen den 20 december 1936. De olika variationerna har underrubrikerna: Tempo di gavotte "I förnämt sällskap", Moderato "Vid dåligt lynne", Vals "I förälskad stämning", Marcia moderato "I något påverkad stämning (endast för män)" samt Marcia vivace "I glad och övermodig stämning".

Lehár berättade någon månad senare att han fått flera anbud från förläggare som ville trycka hans variationer, men att han inte tordes förrän han fått visshet om att han inte trampat någon annan kompositör på tårna.⁷² Svaret på den frågan fick han som bekant inte. Men dirigenten och kapellmästaren Heinz Freudenthal hade sett noterna i tidningen och instrumenterade de spirituella variationerna för orkester. Freudentahl var egentligen av tysk härkomst men var verksam i Sverige. Arrangemanget framfördes senare under hans ledning av Norrköpings sommarorkester i en Lehárkonsert som också sändes i radio.⁷³ Med tillstånd av Lehár publicerades orkesterarrangemanget av Gehrman's förlag 1945 som än idag lär ha massor av exemplar i lager.⁷⁴

Även svenska tonsättare har lockats av Helan går. Först ut var Sven-Eric Johansson, en synnerligen produktiv tonsättare som ofta syntes i musika-

71 Elsa Björkman har i ett TV-program berättat om Franz Lehárs första intryck av visan (SvT 5/II 1973).

72 *Dagens Nyheter* 25/I 1937.

73 *Dagens Nyheter* 28/6 1944.

74 *Dagens Nyheter* 5/II 1993.

liska happenings i framför allt Göteborgs kulturliv. Han drog sig inte för att 1956 göra körvariationer över Helan går under titeln "Preludietto och fuga över Helan går". Ännu ett konstmusikaliskt arrangemang av visan framföddes till ISCM-festen (International Society for Contemporary Music) i Stockholm 1966, en sex minuters oavbruten förändring av melodin för manskör. Denna muntration gjordes av tonsättarna Lars Johan Werle och Eskil Hemberg. Upphovsmannen hette följaktligen Johan Eskil Hemle, pseudonym för de båda.

Flera är också berättelserna om hur utlänningar som drabbas av visan försöker skriva av orden. En engelsman tyckte att man sjöng "Hell and gore shun gop Father Alan lallan ley".⁷⁵ Annars finns vad som kallas en judenlig uppteckning återgiven i tryck vid ett par tillfällen.⁷⁶

Hell and gore
Chunk happ fallerallan-lallan-lay
Hell and gore
Chunk happ fallerallan-lay
Oh handsome in the hell and tar
And hell are in the half and four
Hell and gore
Chunk happ fallerallan-lay!

Men rena översättningsförsök har också gjorts, även om dessa varianter inte tycks ha levt vidare i traditionen: "The first one goes, Hey hop-faderallanlallanley ://: And those who doesn't this one take, they have to drink from Bering Lake". Redan 1910 fanns texten på tyska i en broschyr om det svenska smörgåsbordet som presenterades på den internationella utställningen i Wien: "Der Erste geht und der welcher nicht den Ersten trinkt auch nicht denn den Zweiten kriegt".⁷⁷

75 *Medicinska föreningen sångbok* 1962.

76 *Dagens Nyheter* 21/6 1942 därefter i *Nubbevisor* 1945 med flera visböcker.

77 *Dagens Nyheter* 23/4 1910.

En gång i tiden hade Helan gå på latin en given plats i studenternas sångböcker,⁷⁸ men det vill nog mycket till att krångla med översättningar när ursprungsvisan ändå är så pass enkel som den är:

Totum it,
Cantabimus; omnia iam cadunt
Totum it,
Cantabimus: spes cadit.
Et qui non ceperit totum,
Habebit nec dimidium.
Totum it,
Cantabimus: spes vivit.

Den grupp utlänningar som mer än andra utsätts för driften att inte ha förstått Helan går sägs annars komma från Italien. Gemensamt för alla dessa berättelser är, att den italienske resenären kommer till Sverige, hör den fantastiska sången och bestämmer sig för att skriva ner orden. Ibland sägs det att denne italienare ville lära sina småtingar visan, såvida han inte är "en italiensk sångare som gastrerade i Malmö" som lärt sig orden på gehör.⁷⁹ Andra gånger rör det sig om en italienare på resa i Sverige utan att orten blir närmare angiven.⁸⁰ Kanske kan texten också ha funnits i en italiensk vissamling,⁸¹ när den inte påstås vara en version av visan såsom den sjunges vid Riva del Sol – en ren svensk exportvara med andra ord:

78 Göteborgs högskolas sångbok 1952.

79 Dagens Nyheter 16/7 1932 därefter i Norrlands nations sångbok 1933 med flera.

80 Värmlands nations sångbok 1944.

81 Vasungavisor [Hfors 1910 m.fl. upplagor].

Elle encore
Siun gopfa de ra-la-la-la
Elle encore
Siun gopfa de ra-la-la
Oden so minte elantar
Anint eler alvan for
Elle encore
Siun gopfa de ra-la-la!

Men trots att orden är desamma kan italienaren byta nationalitet och bli spanjor, fortfarande dock gastrerande i Malmö. Och vad passar väl då bättre som titel på denna klassiska visa om inte "Toreadorens slaktsup".⁸² Precis som flera av de andra tolkningarna presenterades översättningen först i tidningspressen innan den trycktes i någon visbok. När *Dagens Nyheter* tryckte den spanska versionen löd inledningen som följer: "Helan gor – ejando por falta de lo que falta – Helan gor".⁸³

82 *Odontologiska föreningens sångbok* 1936.

83 *Dagens Nyheter* 15/8 1933.

En enkel text och en melodi utan stamtavla?

Det är en i högsta grad överförd sed att själva drycken, d.v.s. snapsen = helan, inte får intagas hur som helst när visan ska sjungas. Även detta ska följa sin särskilda ritual, eller som instruktionen i *Pärulan* lyder: "En ålderdomlig ritual föreskrev, att helan skulle tagas efter näst sista versradens Helan går! Som uttryck för den stegrade livslust man erfor efter helans undfående sjöng man därpå med stor glättighet Sjung hopp ..." Annars tillhör instruktioner av detta slag definitivt undantagen, även om en av visböckerna med motbokspärmar meddelar en liknande rekommendation, nämligen att "en oskriven lag säger att helan skall tagas efter näst sista versraden".

Om texten till vår berömda visa är inte mycket mer att säga än att den så gott som alltid saknar variation. Om den alls finns i tryck är ordalydelsen densamma med några få undantag.

En text från 1917 i *Dagens Nyheter* beskriver i skämtsamt ton källarmästar Pilgrens storhet och citerar visan, där raden "Och den som inte helan tar" blir "Och den som inte helan rår".⁸⁴ Båda med samma innebörd, nämligen att den som inte "förmår", "mäktar" att dricka helan, också blir utan halvan. I själva verket en påminnelse om det dryckestvång som en gång rådde. Texten till Halvan går tycks däremot inte alls finnas återgiven i tryck, vilket skulle kunna betyda att visan i dess äldsta form bara bestod av raden "Halvan går, sjung hopp faderallan lallan lej" som sedan upprepades.

Men vad är det som går, när "helan" eller "halvan går"? Kan det vara ett dryckeskärl som går på omgång som långt tillbaka i tiden? Eller är det

84 *Dagens Nyheter* 10/12 1917.

"Halfvan går". Anonym teckning i tidningen Thorgny den 13 juni 1845. Thorgny gavs ut i Uppsala två gånger i veckan (måndagar och torsdagar) från 1843. Den hade sitt namn efter Torgny lagman, vilken i skandinaviska och liberala kretsar upplevde ett slags renässans under 1800-talet. Läsekretsen fanns bland studenterna, och tidningen kom att spela roll som diskussionsforum bland inte minst i skandinavistiska spörsmål. Men projektet blev kortlivat och tidningen lades ned redan 1845.

vandringen till middagsbordet från brännvinsbordet och aptitsupen? Eller är det så enkelt att det bara handlar om en dryck som går ner i magen? Här blir vi svaret skyldigt.

Inte heller melodin brukar varieras. Det är sällan någon sjunger på annat sätt än vi är vana vid. Ungefär som "Ja, må han leva" som också sjungs på

en melodi som alla känner igen.⁸⁵ Att den senare har en gammal melodi som också Bellman använde vet vi, men hur är det med melodin till vår visa? Har den, med undantag för nydiktningar i nutid, någonsin sjungits med andra ord?

Det finns faktiskt ett spår som är lite annorlunda och som går via en notis i *Sundsvallsposten* den 2 juni 1904. Där berättas som om en populär lantvärnssång från början av 1800-talet. Texten, som börjar med orden "Store Kung! Än svenska blodet för dig svallar / Spira tung, vår trohetsplikt påkallar", var skriven av en oförtruten rimsmidare vid 1700-talets slut, prästmannen Hans Olof Sundelius. År 1808, när visan var ny och sjöngs av hans patriotiska vänner på prästgården, var Sundelius komminister i Rök och Heda. Han hade rykte om sig att vara minst sagt originell och avsattes året efter.

Texten kom i skillingtryck vid två tillfällen, 1808 och 1814.⁸⁶ Båda gångerna med uppgiften att den skulle sjungas på samma melodi som Gustafs skål. Det berättar också tidningsnotisen 100 år senare, men förklarar samtidigt att melodin, som varit känd som dåtidens "kungssång" levde vidare. Visserligen något travesterad. Nu sjöngs den allbekanta Helan går på melodin, skrev tidningen och avrundade notisen med orden: "Sic transit gloria mundi (Så går världens härlighet under)".⁸⁷

Melodin som från början hade använts att hylla kungligheter hade helt enkelt förlorat sin glans och blivit en simpel snapsvisemelodi. Och kanske ligger det något i påståendet, i varje fall om vi får tro publicisten Birger Schöldström.⁸⁸ Han berättar nämligen om en högst bedagad dam kallad

85 Jag har i annat sammanhang visat att "Ja, må han leva" från början är en skålvisa med rötter i 1700-talet (Mattsson 2019).

86 *Landtvärns-sång, sjungen bland några patriotiska vänner, i Heda prästegård, vid Omberg d. 1 maj 1808, af Hans Olof Sundelius*. Linköping, Groth och Petre, 1808. Samma år trycktes visan också i skillingtryck hos Lundströms boktrycker i Jönköping (UUB Sv. Litt. Folkvisor kapsel 1803-12). Några år senare trycktes den hos P. O. Axmar i Falun (KB E 1814 p). Vi samtliga tillfällen med melodiangivelsen Gustafs skål.

87 Texten även tryckt i *Karlstadstidningen* 6/6 1904 under rubriken "En beväringssång för 100 år sen".

88 Birger Schöldström, "Från Windsgluggen" i *Budkaflen, Tidning för tidsenliga reformer* 7, 12/7 1889.

fru Ugge som var änka efter prästen Michael Uhrgren. Fru Ugge hade varit vän med Bellman som tillägnat henne några verser som hon bevarat i minnet. En av visorna, som börjar "Glad och snäll, ett rum i gräset han sig leta" skulle sjungas på samma melodi som Gustafs skål.

Schöldström, som själv hört fru Ugge sjunga visan, kände igen melodin. En gång hade den använts till en kungssång som ingen längre kom ihåg, men nu levde den vidare varje gång hymnen Helan går framfördes vid fosterlandsaltaret, det vill säga smörgåsbordet. "Också ett slags Nemesis, att vad av Tredje Gustafs kungssång ännu återstår skall liksom erinra om hans eljest så mycket lysande regerings svartaste fläck: sotet från brännvinspannan", konstaterade Schöldström.

Bellmans text finns tryckt som nr 71 i *Dikter till Enskilda I* med rubriken "Öfver händelsen på Näset den 19 aug, 1772" och har fler verser, där den första börjar "Sjung och läs". Visan hade diktats under en sommarvistelse på lantgården Fållan hos Bellmans vän Magnus Zettherman och fru Uhrgren känns i visan igen som mamselle Ernestina.

Men passar orden i Helan går ihop med den här melodin? Ja, i varje fall inledningsvis. Inget utesluter heller att melodin till den kända snapsvisan en gång sjungits mer varierad än vad den gör idag.⁸⁹ På detta finns flera exempel, som att Halvan går uppstämdes med "många drillar och grannlåter, därefter allmänt chorus".⁹⁰ Uppgiften är hämtad ur en följetong publicerad i *Stockholms Dagblad* 1856. Det är också följande citat ur en annan tidningsföljetong: "Sexan var serverad på ett långt bord i trädgården. Kamrer Borgstedt fungerade som vicevärd, sedan grunden var lagd sjöng vicevärden "under oefterhärmliga koloraturer och drillar Halvan går (variationer på den gamla: Gustafs skål den bästa skål i världen finnes) så instämdes allmänt i kör och glädjen stod högt."⁹¹ Därför finns

89 Att som skribenten i tidningen *Budkaflen* 27/4 1888 känna igen melodin till Helan går i polkan "Glädjerop" av fagottisten m. m. Joseph Fahrbach är däremot väldigt svårt. Ändå var det något i melodin som påminde om Helan går. *Sköfde Tidning* rapporterade nämligen den 16/2 1880 att publiken sjungit just de orden på det ställe där musikerna annars brukade sjunga "la, la, la".

90 Citat ur en följetong "Konsten att fria" publicerad i *Stockholms Dagblad* 31/7 1856.

91 *Dagens Nyheter* 24/7 1883.

det anledning att nysta vidare i den historia som kan dölja sig bakom melodin till Gustafs skål.

Bellmansforskarna, men även andra, har förstås uppmärksammat melodin som Bellman använde till sin berömda hyllning av Gustav III.⁹² Sjöofficeren Carl Tersmeden berättar i sina memoarer hur sången sjöngs sent på kvällen ute på Skeppsholmen strax efter kungens framgångsrika statskupp den 19 augusti 1772. Gustafs skål var en hedersskål som skulle introduceras med pompa. Därför hade man sänt efter "regementsmusiquen" så att konungens skål kunde pålysas under "en rundä af pukor och trumpeter" enligt gammalt manér.⁹³

Melodins ursprung är inte klarlagt, men Tersmeden själv säger att det var en allmänt känd "gardies-troupp".⁹⁴ Forskarna har antagit att det måste ha rört sig om en mycket känd melodi med tanke på hur snabbt och med vilken lätthet visan spred sig. Den trycktes flera gånger i skillingtryck 1772 tillsammans med två andra hyllningssånger som skulle sjungas på samma melodi. När Tersmeden skrev ner sina anteckningar två år senare hade Gustafs skål redan hunnit få status av icke officiell kungssång. Att melodin var bekant innan den fick sina berömda ord av Bellman underlättade kungahyllningens spridning.

Att melodin till Gustafs skål var känd sedan tidigare har folklivsforskaren Nils Dencker tagit fasta på, när han jämför den med andra melodier som signalerade att skålar skulle drickas. Den påminner om en rundamelodi (ett skålstykke) som var välkänd bland allmogen redan före 1772.⁹⁵ Under den berömda festen på Skeppsholmen introducerades Gustafs skål dessutom med en runda av pukor och trumpeter som betydde att nu skulle det skålas.

Runda var enligt F.A. Dahlgrens *Glossarium* "ett vid dryckeslag brukligt uppmaningsrop under sång och spel". Att en runda var något slags ackompanjemang under skålandet framgår också tydligt av flera verser från 1600- och 1700-talen. Nils Dencker redovisar några, men fler finns. I Erik

92 Danielson & Ramsten 2013, s. 175 ff.

93 Tersmeden 1918, s. 110.

94 Ibid, s. 86.

95 Dencker 1932.

"Carl Michael Bellman", teckning av Johan Tobias Sergel (1740-1814). Foto: Nationalmuseum.

Lindschölds "Ärerim vid Karl XI:s sextonde födelsedag 1670" heter det till exempel "hade wij en Flaska här / rundarumdarumda" och syftar på den melodi, rundarium, som spelades samtidigt som man drack skålen. Från Gotland berättas att spelmannen spelade ett särskilt skålstycke som kallades rundarium eller "runndål" när brudparets skål dracks. Även vid andra skålar spelades rundarium. Ordramsor liknande "rundadinellula" och "rundarumdarumda" skulle även kunna vara en markering. Kanske var detta melodins uppmaning att skålen i det ögonblicket skulle sättas till läpparna och tömmas i botten?

Dencker förmodar att ursprunget till rundamelodierna kan vara en vokal melodi som varit rent funktionell. Den är helt enkelt ett i toner klätt skålhejande. Därefter drar han en slutsats, som är svår att säga emot. Han citerar historikern Carl Grimberg som nämner en yngre kungahyllning på melodin Gustafs skål med textbörjan "Store prins, ditt mod man knappt i Norden funnit". När Grimberg tänker sig "ett fallera" i slutet av visan, får detta Dencker att återge en melodi som slutar med ett fallera i toner, en rundamelodi. En sista tynande rest av runda finns, enligt Nils Dencker, i Helan går och sammanfattar: "Enfaldiga ord, men en sång som otvivelaktigt har sina rötter i en uråldrig skålceremoni och som därför bör inrymmas under antikviteter".⁹⁶

Frågan är om detta för oss närmare gåtans lösning? Idag vet vi att Gustafs skål blev allmänt sjungen och kom att betraktas som kungssång under hela den gustavianska perioden. Även efter Gustav III:s död kunde den användas eftersom hans son och tronföljare också hette Gustav. Den spelades till exempel när Gustav IV Adolf och hans drottning var på väg ut från festligheter 1805.⁹⁷ Att visan blev så välbekant gjorde att melodin kom att kallas Gustafs skål även när den framfördes utan text, spelades till dans och på bröllop, eller sjöngs med andra ord. Sedan har sången med rester av Bellmans text överlevt i muntlig tradition in våra dagar, dels som skålvisa, dels som sånglek, både i Sverige och i Finland.⁹⁸

⁹⁶ Ibid., s. 36.

⁹⁷ Danielson & Ramsten 2013, s. 176.

⁹⁸ Mattsson 2002b, nr 93.

Det finns alltså gott om belägg i de traditionssamlade arkiven, men oftast saknas melodinoter eller andra jämförande upplysningar om melodin. Därför kan faktiskt uppgifterna, som säger att Gustafs skål i själva verket lät som Helan går, peka på en gemensam stamtavla i en tid långt bortom Bellmans kungahyllning.

Särskilt under senare halvan av 1800-talet kunde visan sjungas på stående fot vid brännvinsbordet eller det väntande smörgåsbordet. Allt under visad vördnad och respekt i en stram position påminnande om givakt och med glaset lämpligen hållet vid tredje bröstknappen. Ett beteende som utan tvekan bidragit till intrycket att det i själva verket är nationalsången eller kungssången som framförs. Samma aktning hade man visat bara några decennier tidigare när Gustafs skål sjöngs för att hylla konungen. Som vi sett mottogs hyllningen med entusiasm och fick snart karaktären av icke officiell kungssång. Den är av många ansedd som vår första nationalsång.

Den förnämsta skålen, skålen för kungen kom alltid först, sedan följde nästa skål, nämligen skålen för halvan. Det är värt att notera att de tidigaste beläggen av vår visa inte hyllar den första snapsen utan den andra. Det var först på senare delen av 1850-talet som texten anpassades till helan, innan dess sjöng man Halvan går.

Det är inte ovanligt att högstämda sånger och visor senare kan dyka upp i de mest oväntade sammanhang. Studenterna gjorde gärna humoristiska travestier på högtravande patriotiska sånger. De kunde vara korta och kärnfulla visor eller i form av fullständiga körsånger som uppsaliensarnas "Hur länge skall på bordet". Nog skulle man kunna tänka sig ett ceremoniellt framförande av Halvan går i en sådan miljö, dessutom på en melodi besläktad med den melodi som användes till kungahyllningen Gustafs skål?

Med pukor och trumpeter

Melodin, fast med de inledande orden Halvan går, var känd och spridd före 1840 då de första kända beläggen finns på en visa som redan då gällde för att vara gammal och välkänd. Långt innan dess hade brännvinssuparna fått sina särskilda namn, helan liksom halvan var benämningar som var vedertagna.

Det märkliga är att visan inte finns omskriven i några tidiga 1800-talskällor, varken i memoarlitteraturen eller i de handskrivna vissamlingar som var så vanliga. Tänk om melodin inte hade någon text från början? Tänk om det rör sig om en instrumental melodi som bar ett budskap som innebar att det var dags att dricka? Är det därför som orden inte finns nedtecknade?

Melodin påminner onekligen om en trumpetsignal. Taffelmusik vid officerarnas och andra uppsatta personers fester har gamla traditioner, och faktum är att det för länge sedan var vanligt att låta en trumpetare ge signal när skålarna skulle drickas.

När amiral Tersmeden pålyste Gustafs skål så var det i enlighet med gammal sed med en rundå av pukor och trumpeter. Pukorna och trumpeterna var furstarnas och adelns rättigheter, medan själva rundan fungerade som en lystringssignal, att strax skulle skålarna drickas. Sannolikt tänker Tersmeden också på någon speciell fanfar som användes när vissa hövlighetsskålar dracks. Hur dessa militäriska trumpetsignaler kan ha låtit är obekant, men det finns knappast någon anledning att tro att man skulle ha improviserat signalerna. Säkert fanns det en fast uppsättning att ta till. Filosofen och teologen Andreas Rydelius ger en samtidsskildring i bunden form, där han återger ett samtal mellan två dannemän, Pehr Olufson och Jöns Olufson, som kom från ett bröllop i Småland den 14 december 1704.

Det är trumpetarn Munsior Petter som kallas fram och blåser "Mars putsell, tran ran, tran ran, tra ra" när raden av skålar ska drickas:

Ibland så roptes fram trumpetarn Munsior Petter,
Han tog trumpeta fram och blåste sig helt swetter,
Han blåste Mars putsell, tran ran, tran ran, tra ra,
Och mää drucke wi alt skål och skål i ra.

Ett urval av Rydelius dikter publicerades 1868 av Fr. Braune med kommentaren att trumpetaren Munsior Petter spelade en militärisk trumpetsignal. Signalen kallades "Mars putsell" och torde "hafva begagnats vid skålar i stället för fanfarer".⁹⁹ Förmodligen rör det sig om en särskild militärisk trumpetsignal som kom till användning endast under skåldrickningen. Detta är en oväntad ledtråd till gåtan.

"Regementsmusiquen", det vill säga militärmusikerna, hade förutom sina tjänsteuppdrag möjlighet att tjäna extra på adelns och borgarnas fester. Att signalera för skålen var en uppgift som framför allt tillkom dem som spelade olika signalinstrument. Forna tiders trumpetare var virtuoser på sina instrument och kunde, tack vare sin skicklighet, spela melodin på sina naturtrumpeter. Även dagens trumpetare kan spela melodin i högt läge utan att behöva använda instrumentets ventiler. Melodin till den berömda snapsvisan är som bekant skäligen enkel. Mycket talar för att Helan går och Gustafs skål har en gemensam stamtavla. Sjöofficeren Tersmeden visste berätta att den melodi som Bellman använde i själva verket var en allmänt känd "gardies-troupp" som i så fall använts i militära sammanhang.

Nästan alla måste ha känt åtminstone någon som var soldat i armén och ha mött eller hört talas om de seder som praktiserades där. Militärmusiken blev en förmedlande länk mellan den offentliga och den folkliga ceremonimusiken, och någon har omsatt trumpetsignalen till ord. Det rör sig i så fall om en enkel form av härmdiktning som samtidigt tolkar signalens

99 Rydelius 1868, s. 79.

innebörd.¹⁰⁰ På liknande sätt har folkdiktningen i alla tider härmat föremål som alstrat markanta ljud, till exempel vällingklockan och andra redskap som fungerat som signaler i olika sammanhang. En djärv gissning är att melodin en gång i tiden fungerat som en bland många trumpetfanfarer. Från början var kanske orden inte mer komplicerade än de två inledande raderna "Halvan går, sjung hopp falleralla, la, la, lej! / halvan går, sjung hopp fallerallan lej".

¹⁰⁰ Enligt *Dagens Nyheter* 25/5 1915 kom ett sällskap till Trosa för att äta middag på Stads-
hotellet och lockades till bordet av en trumpet som framstötte den välkända parollen
Helan går innan smörgåsbordet.

Den märkliga Helan går

Helan går upphör inte att förvåna och fascinera. Genom sin konstans är visan märkelig. Det finns knappast några varianter att tala om, vare sig i texten eller i melodin. I de traditionssamlade arkiven finns nästan ingenting av intresse. De uppgifter som finns är de som kom in i samband med en frågelista som Nordiska museet skickade till sina meddelare i början av 1940-talet. Fem meddelare upptecknade då orden till Helan går och berättade att den visan var den vanligaste dryckesvisan, men att "det var mest burget folk som sjöng denna visa".¹⁰¹ Helan går hörde inte hemma i det samhälle som museets meddelare ville berätta om, nämligen det gamla bondesamhälle som i mitten av 1950-talet var på väg att lösas upp.

Födelsemiljön finns i stället att söka i närheten av det borgerliga brännvinsbordet. Brännvinet slog igenom som svenska folkets favoritdryck och fick en dominerande roll under 1800-talet. Särskilt hos de högre stånden kom brännvinsdrickandet att koncentreras till måltidens början och till det smörgåsbord som numera anses som så typiskt svenskt. Man vande sig vid smörgåsbordet och den så kallade aptitsupen. Att ta en snaps före maten blev en nödvändighet.

Snapsvisan är inte bara typiskt svensk utan *unik* svensk. Snapsvisan skapar en social samhörighetskänsla på liknande sätt som dryckessånger har gjort i många kulturer i hundratals år, men den snapsvisa som vi sjunger i Sverige är ändå unik för det svenskspråkiga området. Det är bara i Sverige och i svenska Finland som vi fortsätter att skapa och sjunga snapsvisor enligt den modell som blivit förhärskande: en känd melodi med nya ord som passar till snapsarnas ordning.

¹⁰¹ Nordiska museet EU 20250, Vgl 1942.

Att lyfta glaset i hakhöjd, se varandra i ögonen, klämma i med en snaps-visa, dricka ur hela eller halva snapsen och ställa ner glaset på rätt plats är fortfarande en del av det ritualiserade firandet av vissa storhelger, framför allt då smörgåsbordet eller ett urval av dess läckerheter finns på menyn. Julbordet, påskmiddagen, midsommarkalaset, surströmmingsskivan, ålagillet och kräftskivan är tillställningar som är laddade med speciell symbolik. Det är svårt att tänka sig något "svenskare" än dessa fester fyllda med dofter, smaker, ljud och synintryck som försätter oss i en speciell stämning. Julbordets alla feta korvar och syltor, salta och inlagda sillar till påsk och midsommar, surströmming, ål och kräftor när höstmörkret faller – allt kräver en snaps. Ingen snaps är mer betydelsefull än den första snapsen. Därför är också visan till helan den viktigaste av alla snapsvisor. Därför kan alla Helan gå, därför kan alla texten och melodin och kan samtidigt stämma in i sången.

Helan går finns sällan upptecknad eller återgiven i tryck och de fåtal belägg som finns ger ingen som helst rättvis bild av visans popularitet. Förklaringen är enkel: Det har inte funnits någon anledning att meddela orden till Helan går eftersom visan var så oerhört känd. Alla kända till Helan går och som symbol för den svenska snapsvisan och dess historia är den därmed oöverträffad.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Uppteckningar i Svenskt visarkiv samt Nordiska museets arkiv.
Digitaliserade dagstidningar via Kungl. bibliotekets databas.

Litteratur

- Axelman, Axel Laurentius (1930). *De akademiska dryckessederna. En översikt, huvudsakligen grundad på upsaliensiska förhållanden*. Stockholm: O. Eklund.
- Bellman, Carl Michael (1942). *Carl Michael Bellmans skrifter. Dikter till enskilda*. 1. 1757-1773. Stockholm: Bellmanssällskapet.
- Berg, Gösta (1989). "Det svenska smörgåsbordet". I: *Fataburen*.
- Berwald, Franz (1845). *Modehandlerskan. Komisk operette i tre akter*. Stockholm: Elmén & Granberg.
- Bjursten, Herman (1848). *Två systrar. En tafla ur lifvet*. Borgå: Widerholm.
- Carminum liber holmiensis* (1929, 1944). Utgiven av Stockholms högskolas studentförening. Stockholm.
- Danielson, Eva & Ramsten, Märta (2013). *Du gamla, du friska. Från folkvisa till nationalsång*. Stockholm: Atlantis.
- Dencker, Nils (1932). "Skållarnas musik. En sörmländsk brudskålsmelodi med gelikar och stamtavla." I: *Fataburen*.
- Ekenstam, Carl (1868). *Svenska folkets utsigt till räddning ur dess ojemförligt största bekymmer*. Stockholm: J. L. Hjertas förlag.
- Göteborgs högskolas sångbok* 1952.
- Helan går* (1928). Bordssange og drikkeviser. Av Smuttan nog Lille Manasse. Oslo.
- Hofberg, Herman (1878). *Skildringar ur svenska folklifvet*. Stockholm: Hofberg.
- Jonsson, Leif (1990). *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst*. Diss. Uppsala. univ.

- Järnefelt, Arvid (1929). *Mina föräldrars roman* [1]. Auktoriserad översättning av Bertel Gripenberg. Helsingfors: Schildt.
- Liliedahl, Karleric (1987). *Svenska akustiska grammfoninspelningar 1903–1928*. Stockholm: Arkivet för ljud och bild.
- Mattsson, Christina (2002a). *Från Helan till lilla Manasse. Den svenska snapsvisans historia*. Stockholm: Atlantis.
- Mattsson, Christina (2002b). *Helan går. Etthundrafemtio visor till skålen*. [Ny utg.] Stockholm: Atlantis.
- Mattsson, Christina (2019). "Ja, må han leva – en skålvisa med rötter i 1700-talet." I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Årg 142. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfsakademien.
- Mattsson, Christina (2022). *Den sällskapliga visan. Dryckesvisor i skillingtryck och visböcker 1790–1850*. Stockholm: Svenskt visarkiv, Musikverket.
- Medicinska föreningens sångbok* 1962.
- Meyer, Gustaf (1930). *Studentliv i Uppsala för sextio år sedan*. Stockholm: Norstedt.
- [*Motbok*] (1937). Utg. av AB Sångbokssystem. Karlshamn.
- Norden, Ingrid (red.) (1913). *Illustrerad Kokbok för hemmet av fackbildade på olika områden*. Stockholm: Kvinnans boks-katt.
- Norlander, Emil (1924). *Rännstensungar och storborgare. Stockholm under ett halvsekel ur minnet och dagboken*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Norrlands nations sångbok* 1933. Uppsala.
- Nubbevisor* 1945. [U. Strömblad kompilator]. Stockholm.
- Odontologiska föreningens sångbok* 1936.
- Pärulan hyllad i trettioåtta ur glömskan framdragna sånger* (1928). Stockholm: Hökerberg.
- Rouel, François (1847). *En fransman i Stockholm 1844–45*. [Översättning: A. O. alias Karl Kullberg.] Norrköping: Östlund & Berling.
- Rydellius, Andreas & Braune, Fredrik Emanuel (red.) (1868). *Bidrag till det carolinska tidehvarfvets vittra literatur ur Lunds universitets handskriftsamling*. 2. Lund.
- SAOB (Svenska Akademiens ordbok).

- Skäggets bästa snapsisar* (1967). Stockholm.
- Strindberg, August (1981). *I Bernadottes land*. Uppsala: Bromberg.
- Svenskt biografiskt lexikon [Elektronisk resurs] SBL*. (2012–). Stockholm.
- Tillgänglig på Internet: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>
- Tersmeden, Carl (1918). *Amiral Carl Tersmedens memoarer [5] Gustaf III och flottan*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Wetterstedt, Niklas Joakim af (1822). *Conversations-ordboken den mindre, på prosa och vers*. Stockholm: Fr. B. Nestius, 1822.
- Thomas, William Widgery (1891–1892). *Från slott till koja. Minnen från en flerårig vistelse i Sverige*. Stockholm: Beijer.
- Vasungavisor* [Hfors 1910 m.fl. uppl].
- Värmlands nations sångbok* 1944.
- [Öberg, Theodor] (1854): *Vid bålen! Äldre och nyare friska sånger med bifogade melodier, samlade och utg. av Axel Iwar Ståhl*. Stockholm: J. L. Brudin.

Högst i rang bland de svenska snapsarna står helan. Ingen snaps är mer betydelsefull än den första snapsen. Därför är visan till helan den viktigaste av alla snapsvisor.

Den i särklass mest sjungna visan till första snapsen är Helan går. Denna klassiska svenska visa hör till den poesi som inte behöver tryckas för att leva vidare från generation till generation. Den har varit så vanlig att forskarna knappast ägnat den en tanke. Följaktligen finns den bara i undantagsfall registrerad i våra traditionssamlade arkiv, trots att den är en av våra mest kända och sjungna folkvisor. Detta faktum, att Helan går med sin enkla text och melodi är en visa som de flesta kan, har också inneburit att den på riktigt uppfattats som vår nationalsång.

I denna studie följer visforskaren Christina Mattsson visan som alla kan, men som få vet särskilt mycket om. Dess dunkla historia går att följa mer än hundrasjuttiofem år bakåt i tiden, när helan dracks till både frukost, middag och kväll.